

CORA ZOLTÁN

Mi a transznacionális történelem?

„Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni. A tudományoknak ezekben az immanens válságaiban megrendül a pozitív módon vizsgálódó kérdés viszonya magukhoz a kikérdezett dolgokhoz.”

(Martin Heidegger: *Lét és idő*)*

Francis Fukuyama humortalan víziója, miszerint a liberális demokrácia győzelmével a történelemnek vége szakad, hamisnak bizonyult, hiszen nem tartotta be a jóslatok Delphoi óta fennálló alapszabályát, miszerint a jóslat legyen (legalább) kétértelmű. Az isteneknek viszont van humoruk, és a történelem azóta is „tart”. Apollón kultusza homályba veszett, Delphoi ma már csak emlékhely. Időközben Fukuyama is óvatossá vált, a történettudomány pedig időről időre megkísérli újragondolni – s szerencsés esetben nem valamilyen ideológia érdekében lezártnak tekinteni – ismeretelméleti alapjait, módszereit és céljait.

A mai politika és történettudomány egyik legnagyobb kihívását és kérdését a modernizmusból eredő globalizáció adja. Az utóbbi két évtizedben a „győztes” nyugati liberális demokráciák egyre utópisztikusabbnak tűnő válaszokat kínálnak a helyi és globális jelenségekre, ami részben a liberális utópia falláciájából,¹ részben felületes, történetietlen politikai gondolkodásból fakad. E tanulmányban egy olyan új történeti módszert és gondolkodásmódot szeretnénk bemutatni, mely éppen a globalizáció fokozódó meg nem értettségének, s csak részben feltárt és sok szempontból nem is kutatott történetének tapasztalataiból indult ki az 1990-es évek elején. A transznacionális történelmet és történetírást két német történész, Matthias Middell és Hannes Siegrist tanulmányainak magyar nyelvű közlésén keresztül közelítjük meg.²

Az utóbbi évtizedekben főképp Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban komoly kísérleteket tettek a hagyományos historista és strukturalista történetírás módszertanának és kánonjainak megbontására és átalakítására. A posztmodernnek mondott irányzatok a modernizmus és strukturalizmus kritikájában az episztemológiai kiinduló

* Martin Heidegger: *Lét és idő*. (Ford., utószó: Vajda Mihály et al.), Budapest, 2001. 25.

¹ A liberális utópisztikusság gondolatához lásd: Láncki András: *Az utópia mint hagyomány*. Mária-besnyő–Gödöllő, 2005., különös tekintettel 205–223; illetve magyar vonatkozásokkal is Láncki András: *XX. századi politikai filozófia*. Budapest, 2007., főként 203–244.

² Middell, Matthias: *Transnationale Geschichte als transnationales Projekt? Zur Einführung in die Diskussion*. <http://geschichte-transnational.clio-online.net/forum/id=571&type=diskussionen&sort=datum&order=down&search=middell+transnationale+geschichte&segment=16>; Siegrist, Hannes: *Transnationale Geschichte als Herausforderung der wissenschaftlichen Historiographie*. <http://geschichte-transnational.clio-online.net/forum/id=575&type=diskussionen&sort=datum&order=down&search=middell+transnationale+geschichte&segment=16>

pontok újrafogalmazásával addig nem vizsgálta történeti témákkal, illetve korábban kutatott problémák átértelmezésével foglalkoznak. Bár a nyelvi fordulat recepciója és a narratívák kritikája nagyon értékes előrelépés volt az irodalomtudományhoz képest lépéshátrányban lévő történettudomány számára, a „modernitás-utániség” (poszt) gondolata ugyanakkor a történelem esetében nem szervesült koherens egésszé. A posztstrukturalizmus és poszt-kolonializmus jórészt önreferenciális rendszerekké váltak, és az 1990-es évekre már nem sok új mondanivalóval szolgálhattak a súlyos globális nehézségekkel szembesülő országok, főképp a volt gyarmattartók és gyarmatok (s legfőképp az USA) számára. Globális és transzkulturális kérdésekben az önreferencialitáson túl a posztmodern részleges sikertelenségének másik oka a konstruáltságba és dekonstrukcióba vetett hit. A történettudományban tulajdonképpen a strukturalizmus is részben ezzel a problémával küzdött és küzd a mai napig. A premissza úgy szól, hogy a modernizmus különböző történeti fejleményei alapvetően strukturált konstrukciók. Csakhogy bizonyos történeti folyamatok ellentmondanak a konstruáltság tanának.

A globalizáció során bekövetkező különböző társadalmi és kulturális jelenségek nemzetállamok és régiók közötti mozgásai és formálódásai – az ún. transzferek – természetükből fakadóan aligha dekonstruálhatók. Ha valaki mégis konstrukciókként kezeli őket, a jelenségek „objektívizálódnak”, s rögtön elvesztik történetiségüket, hiszen kvintesszenciájuk a folyamatosság és a szakadatlan változás. Könnyen belátható, hogy például a különböző térségek közötti migrációt vagy a kulturális transzfereket a megértés jelentős vesztesége nélkül nem lehet se struktúrákként, se szigorú értelemben vett konstrukciókként megközeleltetni, történetiségükhöz viszont kétség sem férhet. Ugyanakkor a transznacionális kérdésfeltevések és módszertani eszmeifuttatások során az is világossá vált, hogy a korábbi, sokszor rejtetten nemzeti látószögű és igen gyakran etnocentrikus historiográfiák narratívái sem folytathatók a torzítás és szűklátókörűség veszélye nélkül.³ Hogyan értelmezhető tehát újra a globalizációhoz vezető történelmi folyamat? Mik lehetnek egy újfajta történetírás premisszái?

E kérdéseket próbálja megválaszolni a (poszt)modern és összehasonlító metodológiát is felhasználó, interdiszciplinaritásra törekvő transznacionális történetírás. Maga az irányzat az Egyesült Államokban a korábbi *World History* és *Global History* tematikáiból nőtt ki, Németországban pedig a szigorúbb módszertannal rendelkező összehasonlító társadalom- és történettudomány jelenti a kiindulási alapot.⁴ *Nomen est omen*, folyamatos és kölcsönös transzfereikre és összefonódásaikra koncentrálva a transznacionális történelem az egyes regionális történelmeket – a nemzeti történelmet ezek egyikének tekinti csupán – egységes szempontrendszer alapján kívánja kutatni. Természetesen nem az átvétel és adaptáció korábbi, meglehetősen leegyszerűsítő sémája szerint. Globális nézőpontból fontosnak tartja az eurocentrikus látásmód meghaladását és a globalizmus történelmi gyökereinek mélyebb megértését.

Ahogy az a két alább közölt tanulmányból is láthatóvá válik majd, a transznacionális történeti problémákra többféle válasz létezik, de az mindenképpen közös kérdés, hogyan

³ Természetesen az alternatívákat nem szerencsés kétváltozós függvénybe kényszeríteni (például transznacionalista versus etnocentrikus), hiszen a dekonstrukció éppen ezeket akarja kijátszani. Ugyanakkor azt is tudja, hogy végső soron nem szabadulhat meg tőlük, mert a gondolkodásnak a priori struktúráit képezik (lásd: bináris oppozíciók).

⁴ Az 1960–1970-es években az amerikai egyetemeken megjelenő *World History* kifejezés a korábbi *History of Western Civilisation*-t váltotta fel. Az 1990-es évektől pedig egyre inkább a *Global History* megnevezés terjedt el – a globalizációs tematikák felerősödésével párhuzamosan.

beszélhető el egy ilyen történet. Figyelembe kell vennie az egyes „beszédmód-kultúrákat”, tulajdonképpen magát a nyelvjátékot, azaz a fogalmak használata során nagy hangsúlyt kell fektetnie az átfedő, megtevesztő és eltérő jelentésekre.⁵ Teóriáinak alapját ugyanis az egyéni esetek leírásának szabatosága biztosítja, nem pedig az absztrakció magas foka.⁶ Az autentikus megismerés kérdését az eredeti irodalomkritikáról beszélve – s miért ne lenne ez igaz a történeti kritikára is – Northrop Frye a következőképpen fogalmazza meg: „A kritika axiómáinak és posztulátumainak ugyanakkor abból a tudományból kell kinőniük, mellyel a kritika foglalkozik [...] hadd formálódjanak kritikai elvei egyedül e területről szerzett tudásából.”⁷ Ilyen értelemben a transznacionális történelem mindenképpen visszaterést jelent az alapvetően elbeszélő, hermeneutikus történetíráshoz. Éppen ezért a transznacionális kutatásnak oly forrásközelinek kell maradnia, amennyire csak lehetséges, ha a fogalmak transzkulturális történetét (*Begriffsgeschichte in transkultureller Absicht*) kívánja megírni.⁸

A globalizáció historizálása és relativizálása jellegzetesen összekapcsolódik a nemzetállamok „lefokozásával” – csupán a modern territoriális uralkalmak egyike lesz –, ugyanakkor továbbra is kérdéses, hogy ez a szempont mennyiben keveredik a globalizáció politikai ideológiájával. Mennyiben válhat a transznacionális történelem a globalizáció fliájává a 21. század folyamán, ahogy az a 19. században a nemzeti historiográfiák és a nemzetállamok kapcsolatában már lejátszódott?⁹ A globalizáció és más modernizációs folyamatok jobb megértése, történelmi gyökereik pontosabb feltárása eleve csak transznacionális lehet, s célja sem lehet más, mint a globalizáció esszencialista felfogásával szemben differenciált történelmi kép kialakítása és ezáltal egyetemes történet helyett az egyetemes történetének megírása. És bár *a priori* hasonló a kiindulási pontja, a korábbi világregyszer-elméletek kliséit (mint például a fejlett centrum és a fejletlen periféria szembeállítását) sem ismételteti meg, hiszen így fő szándékával ellentétesen komplex történeti összefüggéseket laposítana el. A történelmi kérdések újragondolásán túl az oktatási kánon átalakítása pedig csak akkor lehet célravezető, ha ésszerű bővítéséről vagy átalakításáról van szó, s a szelekciós vágy nem töröl ki lényegi (de nem lényegesnek tartott) történeti mozzanatokat.

⁵ Gadamer hermeneutikai alapjaira utal a transznacionális történelemmel kapcsolatban Adrian Gerber tanulmányában: *Transnationale Geschichte machen – Anmerkungen zu einem möglichen Vorgehen*. <http://geschichte-transnational.clio-online.net/forum/id=881&type=diskussionen&sort=datum&order=down&search=middell+transnationale+geschichte&segment=16>

⁶ Ezen a ponton a transznacionális történetírás a transzkulturális etnológiához kötődik. Clifford Geertz elméletével való kapcsolatát szintén Adrian Gerber elemzi. Lásd az 5. lábjegyzetben idézett tanulmány 6. oldalát.

⁷ Frye, Northrop: *Anatomy of Criticism*. Princeton, 1971. (first ed. 1957.), 6–7. „The axioms and postulates of criticism, however, have to grow out of the art, it deals with [...] let his critical principles shape themselves solely out of his knowledge of that field.”

⁸ Szemantikai háttérhez lásd: Koselleck, Reinhart: *Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte*. In: uő.: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main, 1989, 44.

⁹ Saunier, Pierre Yves: *Going transnational? News from down under*. <http://geschichte-transnational.clio-online.net/forum/id=877&type=diskussionen&sort=datum&order=down&search=going+transnational&segment=16>. A cikk a 2004 szeptemberében a canberrai *Australian National University* szervezésében megrendezett „*Transnational History symposium*” anyagából készült. A konferencián az afrikai, latin-amerikai és óceániai világ szakértői gyűltek össze egy lehetséges transznacionális projekt kidolgozására. A tanulmány ennek eredményeit összegzi, s a transznacionális jelenlegi európai és Európán kívüli kutatási programjait és problémáit ismerteti bőszéges irodalmi tájékoztatással. A konferencia programja megtekinthető: http://www.anu.edu.au/hrc/conferences/conference_archive/2004/TransNational_History.php

A nemzeti historiográfiák egyoldalú kritikája több történész szerint azért sem teljesen konzekvens, mivel önkényes a 18. századtól – azaz a nemzetállamok megszilárdulásának kezdetétől – eredeztetni egy sajátos transznacionális kérdésfeltevést.¹⁰ A transznacionális kapcsolatok ugyanis, főképp, ha Európán kívüli léptékben gondolkodunk, legalább a 16. századtól fogva léteznek (például a jezsuiták kontinentális működése Latin-Amerikában). A konkrét transznacionális kérdések tehát sok kutató szerint nem a 19. századi társadalmi és gazdasági változásokkal és a 20. századi globalizációval kezdődnek. Jochen Meissner német Latin-Amerika kutató azt a kérdést is felteszi, hogy tulajdonképpen nem az európai historiográfiai gyakorlat és hagyomány Európán kívüli adaptációjáról van-e szó, azaz az európai módszerek és mércék világméretűvé válásáról.¹¹

Az eddigi eredmények azonban továbbra sem választották meg azt a kérdést, hogy mennyire decentralizálható a történelmi vizsgálat, hogy egészében véve még megragadható maradjon, és ne töredezzon szét. Amint azt az itt közölt tanulmányok is tükrözik majd, a transznacionális történetírás a nehézségek leküzdésének kulcsát az interdiszciplinaritásban és a módszertani nyitottságban véli felfedezni.¹² A politikátörténet, a kultúrtörténet, az eszmetörténet és a *business history* is lehet transznacionális. E tág módszertan, melyet részben a korábbi, témára vonatkozó művek artikulálnak, részben pedig maga az interdiszciplinaritás, segíthet például a modernizációs paradigma linearitásának árnyalásában vagy történelmi régiók kialakulásának újragondolásában. Sikere az elkövetkezendő kutatások sikerén múlik. A történelem pedig továbbra is „tart”, a transznacionális történetírás pedig Fukuyamát és a posztmodern követően szintén felteszi a kérdést: hogyan írható meg és mi a történelem?

¹⁰ Egyik recens megfogalmazásához lásd: Meissner, Jochen: *Die Tradition der „Area Studies” und die Perspektiven neuer Formen transnationaler, transkultureller, postkolonialer und globaler Geschichtsschreibung*. <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2005-03-003>.

¹¹ Lásd a 10. lábjegyzet idézett tanulmányát.

¹² Az amerikai történettudományban a közelmúltban megrendezett konferenciasorozat foglalkozott a kérdéssel: *American Historical Review Conversation: On Transnational History*. Summer and Fall 2006. A konferencia összefoglalója: <http://www.historycooperative.org/journals/ahr/111.5/introduction.html>